

Opnieuw Egypte

Henk-Jan van Vliet*

De verbouwing van ons huis nadert een voorlopig einde en voor het eerst was er weer wat tijd en geld over om op reis te gaan. Het lot moest bepalen welk reisdoel we zouden nemen en het wees Marokko aan. We bleken het echter in het geheel niet eens te zijn met dit lot. We besloten het te negeren en toch naar Egypte te gaan. Aldus geschiedde.

Doel zouden nu de Oasen in de Westelijke Woestijn zijn. Enkele kleine moeilijkheden dienden zich daarop aan. Luxor leek een goede uitvalsbasis voor onze Oasen, maar vanuit Nederland gaan hier alleen op donderdag vluchten naar toe. Wie begint er nu zijn vakantie op donderdag? Onze zaterdagse vlucht ging naar Hurghada, en dat betekende een lange busreis naar Luxor.

We hadden ons vast voorgenomen, nu eens niet rond te reizen met in ons kielzog talloze conflicten, maar dat is moeilijk in Egypte. Reeds na tien stappen op de luchthaven hadden we al slaande ruzie met iemand die ons met veel aandrang naar een honderd meter lange rij wilde dirigeren voor een visum - terwijl er niemand voor twee andere loketten stond.

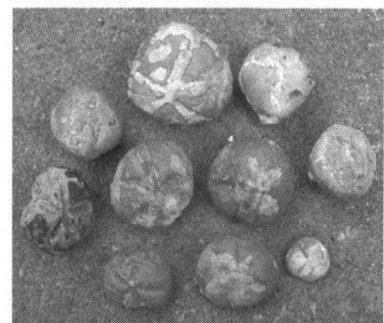
We bereikten om vier uur 's ochtends Luxor. Via Internet hadden we driemaal met het Nefertitihotel gemaaild, maar door omstandigheden was er toch geen kamer vrij. Ook deze moeilijkheid werd snel opgelost; we sliepen enkele uren op het dak van het hotel en om tien uur 's ochtends kregen we alsnog een kamer (€ 11,- per nacht voor een nette tweepersoonskamer met eigen douche en toilet).

Luxor

Eerste doel was het vinden van zee-egels in de Eocene Thebesformatie op de Westelijke oever van de Nijl (Said, 1990, blz. 456). Dit kan goed worden gecombineerd met een bezoek aan het Dal der Koningen. Het best kun je met de pont (de Egyptenaren spreken de 'P' als een 'B' uit en noemen het de 'bublic boat') voor 10 cent de Nijl over. Neen, geen felucca nemen voor € 25,-! Bij een winkeltje op de Westoever kun je goedkoper dan in Luxor een fiets huren. Zeven jaar geleden had een Egyptenaar mij geholpen met zoeken. Hij had gezegd dat de meeste egels - hij meent dat het stenen met vogelsporen zijn - gevonden kunnen worden op de hoger gelegen delen van de zandsteen rotsen. Hieruit bleken twee misvattingen. Niet alleen laten vogels heel andere sporen op stenen achter, maar de eerste dag vond ik op de door hem aangeduide plaats slechts drie ernstig misvormde zee-egels. Wel algemeen zijn de grote steenkernen van *Lucina (Anodontia) thebaica* (foto hieronder).

De tweede dag bezocht ik de plaats waar ik de vorige keer had gezocht. Inderdaad, daar, onder aan de heuvels, bij het plaatsje Deir el Medina liggen er veel meer. De kwaliteit is overigens bedroevend. De Egyptenaar liep er nog steeds rond. Hij bood me thee aan en ook nog enkele oudheden die hij wellicht zelf had opgegraven of vervaardigd. Niet kopen: vermoedelijk word je genept en als je iets echt ouds koopt, ben je strafbaar.

Het Dal der koningen. Links uitzicht op het Dal der Koningen. Foto rechtsboven: Lucina thebaica. Foto rechtsonder: zee-egels.

Tweede doel waren de westelijke Oasen. Het gemakkelijkst is het, de bus naar de eerste grote Oase, el Kharga te nemen. Daarom is deze busdienst opgeheven. Je moet nu eerst met de trein naar Assyut, 150 kilometer naar het Noorden reizen en vandaar de bus pakken. Deze bus vertrekt zo vroeg in de ochtend, dat je de eerstvolgende aansluiting pas de volgende dag kunt halen. Zo zouden we tenminste twee dagen kwijt zijn.

Voorts moet je allerlei toestemmingen ('bermits') via veel geld zien te regelen; zonder dergelijke toestemmingen word je overal tegengehouden. De wegen zijn namelijk elke vijftig kilometer afgezet door een controlepost. We besloten derhalve een safaritocht te maken met jeep en gids. Zo konden we ook onze eigen doelen bepalen: fossielen! Er waren twee gidsen in ons hotel. De eerste had zijn studie nog niet geheel voltooid; eigenlijk had hij nog maar twee Oasen klaar. Daar hadden we niets aan. De tweede gids was verder gekomen, maar hij wist niet wat 'betrified wood' was. Voorts scheen het ons toe dat hij liever met jonge vrouwen in de woestijn wilde mediteren.

Een gids die we via het bureau 'Karnak Travel, Egypt Air' telefonisch spraken, klonk daarentegen wel betrouwbaar en we besloten met hem in de zandzee te gaan. Zijn naam luidde Abu el Naga Gabrail (of Gabrial - er bestaan twee versies). Voor € 825,- zouden we een zevendaagse tocht met 6 overnachtingen krijgen, met een eigen jeep, gids en chauffeur. Alle kosten, bijvoorbeeld voor maaltijden, hotels en toestemmingen zouden hierbij zijn inbegrepen. Met

een minibusje en een voorlopige gids, Mahmoud, zouden we worden vervoerd naar de Witte Woestijn, tussen Fara fra en de Bahariya Oase in, waar we verder zouden gaan met Abu el Naga.

De eerste oase is el Kharga gelegen op 350-400 kilometer van Luxor. Halverwege vonden we, tijdens een korte stop in het woestijnzand wat haaiantandjes, nummulieten, anderhalve zee-egel en oesters. De ouderdom lijkt mij Eoceen. In el Kahrga is een stad van 100.000 inwoners gevestigd. We bezochten de oude necropolis van al Bagawat, waar christelijke tomben uit de 4e tot 6e eeuw zijn te bezichtigen. Ook bezochten we de tempel van Hibis.

We reden in het donker voort tot Dakhla waar we in het Bedouin Camp Hotel overnachtten. Een geriefelijke plaats, maar we vernamen dat zomers veelvuldig schorpioenen in de kamers worden aangetroffen. Verscheidene brokken versteend palmhout bij de opgang maakten op ons een prettiger indruk.

De volgende dag bracht de minibus ons via de oasen Dakhla en Fara fra naar de Witte Woestijn (Sahra al-Beida). Hier ontmoetten we Abu el Naga, die zich voor de gelegenheid in een djellaba had gestoken, maar deze ijlings verwisselde voor een trainingspak.

Abu el Naga zei ons enkele dagen later dat hij geheel Westelijk Egypte kende. Dit is verre van overdreven; we vermoeden dat hij alle 79 miljoen Egyptenaren bij name kent, elke dag met hen in telefonisch contact staat en precies weet,

wie hij voor welk doel moet hebben. Van stenen heeft hij weinig verstand, en hij bezag ons hoofdschuddend als we gebukt rondliepen, maar als hij zei dat er ergens iets was te vinden, dan was dat ook zo.

Voor hem waren fossielen een nieuw doel. Later bleek dat hij op de gebruikelijke toeristen was afgeknapt, nadat een Amerikaanse dame hem eens, na een week te zijn rondgeleid, had gevraagd of Toet Anch Amon zich nu tot het Jodendom of het Christendom had bekeerd.

Hij bleek ook bijzonder geschikt om langs politiestations te komen. Soms komen er zo weinig mensen langs dat onschuldige toeristen urenlang en sommige vrouwen zelfs dagenlang worden tegen gehouden. Abu el Naga bleek een voltreffer; feit is dat we nergens meer conflicten kregen!

Omwille van twee Chinese Amerikanen zouden we in de Witte Woestijn rondtrekken en daar ook overnachten; dit geheel tegen onze zin in, want overnachten doet een beschaafd mens in een bed en zeker niet in een tent op een harde ondergrond van stenen en ongedierte en met een schrijnend tekort aan sanitair. De Witte Woestijn lijkt op een arctisch landschap met ijsbergen. Witte kalklagen zijn door de wind in allerlei bizarre vormen uitgesleten. Merkwaardig genoeg herinnerden de kalklagen ons aan het vertrouwde Cap Blanc Nez: ook hier markasietknollen, kleine brachiopoden, enkele haaiantandjes en wat kleine zee-egeltjes. Het gebied is beschermd, dus je mag er geen fossielen oprapen. Je moet dus een afweging maken: laat ik dit schelpje liggen zodat de zware wielen van jeeps het

zullen verbrijzelen of zal ik het stiekem toch in een veilig plastic zakje stoppen? De lagen behoren vermoedelijk tot de Khoman-formatie die een Campanien tot Maastrichtien ouderdom heeft. Des te merkwaardiger was het dat zowel Mahmoud als Abu el Naga mij hadden gesproken van een fossiele walvis die hier zou liggen. Zouden hier ook Eocene lagen voorkomen? We bedachten al de titel van een nieuw artikel: 'Walvis in Witte Woestijn'. Abu el Naga toonde ons maar liefst twee fossiele walvissen; het waren geen skeletten maar afdrukken van de dieren, beter gezegd het ging om door de wind uitgesleten kleine spelonken. Het kostte ons enige moeite hem ervan te overtuigen dat het zelfs geen fossielen waren en volgens mij gelooft hij het nog niet.

We gingen naar de Bahariya-oase via de Zwarte Woestijn. Zwart, want de heuvels zijn donker door ijzerhoudend gesteente. Het is de enige plek in Egypte waar ijzer wordt gewonnen. Het betreft hier de Naqb-formatie uit het Lutetien (Tawadros, 2001, blz. 136).

In de Bahariya Oase is recentelijk een dinosaurius gevonden en wij wilden deze plaats, Gebel Dist, bezoeken.

Markgraf (dezelfde van de Oligocene zoogdieren in de Fayoum-oase) had hier al in 1912 een incompleet skelet van de *Spinosaurus aegyptiacus* opgegraven. Hij werkte in opdracht van zijn geldschieter Stromer von Reichenbach en de Beierse Academie voor Wetenschappen. Het skelet, het holotype, is overigens door luchtaanvallen op München in 1944 verwoest.

De Witte woestijn.

In 1999 zocht Joshua Smith, student aan de Universiteit van Pennsylvania ook op deze plaats en vond reeds op de eerste dag vanuit het raam van zijn auto (jazeke!) een eveneens incompleet skelet van een der grootste sauriërs die bekend zijn, *Paralititan stromeri*. Hij zag als eerste de humerus van 1.70 meter - wat je ook slecht kunt missen, dunkt ons.

Gebel Dist is vanuit het dorp gemakkelijk bereikbaar; je zou het zelfs lopend kunnen doen. Het is een piramidevormige heuvel die vanuit een groot deel der oase is te zien. De heuvel is opgebouwd uit ijzerhoudende klei en zandsteenlagen uit het laat Campanien. Vooral in de onderste gedeelten liggen, spaarzaam, resten van gewervelden, onder andere haaien. Boven liggen mollusken, waaronder vooral oestertjes. Uiteraard koesterden ook wij de hoop een gi-

gantische dino te vinden, maar dit lukte niet helemaal. Wel vonden we een haaiantand en op een plaats een groot aantal versplinterde stukjes bot, die aan elkaar konden worden geplakt tot een merkwaardige stekel van 26 cm lengte. Het bleek om een rugstekel van de haai *Hybodus* te gaan. Ook deze heuvel zal binnenkort tot beschermd gebied worden verklaard. Onze gids kon ons de exacte locatie aanwijzen waar de *Paralititan* werd gevonden - er lag nog een lege wijnfles - en voerde ons later mee naar een bevriende kameelfokker. Men zag al snel af van pogingen ons kameelharen kleden te verkopen, maar de thee was erg goed.

Allengs was gids Abu el Naga aan ons gewend geraakt. Hij had een goed idee: we konden naar een fraaie druipsteengrot en nog enkele dagen door de omgeving rijden, maar we konden ook tegen bijbetaling van 400 euro naar de Siwa-Oase in het Noordwesten van Egypte, tegen de Libische grens, rijden. We besloten hier op in te gaan: daar ligt een 'Fossielenheuvel' van Miocene ouderdom! Het probleem van de tocht naar Siwa is niet alleen de afstand; als je naar Siwa wilt vanuit Bahariya moet je enkele weken van tevoren een 'bermit' aanvragen die meerdere dagen geldig is. Als je terug wilt gaan, hoeft je slechts een toestemming voor een dag te hebben - wat je daags ervoor kunt regelen. De ratio hierachter is ons niet geheel duidelijk geworden.

De vindplaats van Paralititan.

Gebel Dist

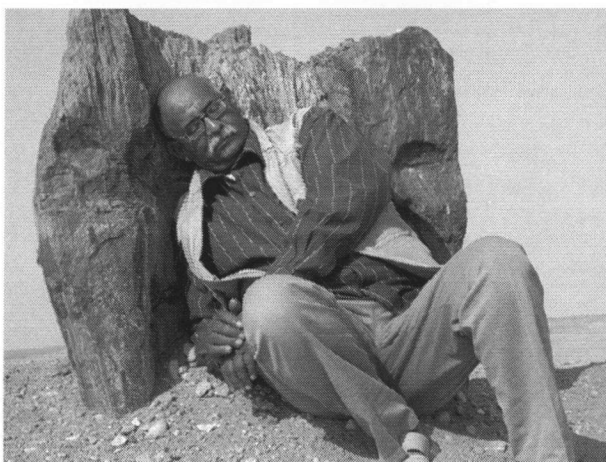
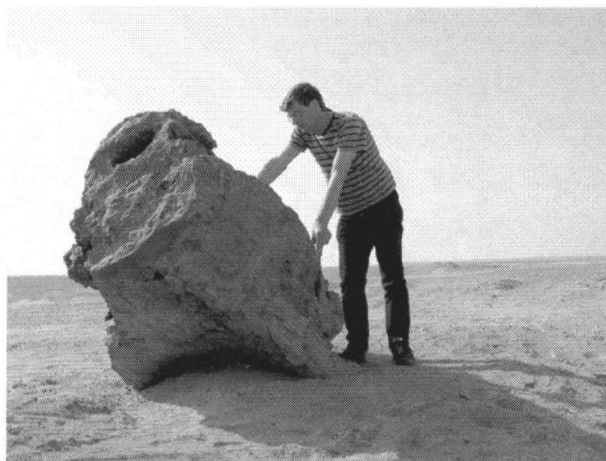
Zeker is wel dat we ten minste 1200 kilometer om hebben moeten rijden via Cairo en Alexandrië. De weg voerde ons naar een punt dat nog geen 50 kilometer van het ons goed bekende Fayoom verwijderd lag. Hier zijn langs de kant veel stukken versteend hout te zien, sommige boomstronken zijn verschillende meters in omvang. De ouderdom is Mioceen; het gaat om fluviatiele afzettingen van het Qena-rivierenstelsel, een afwateringssysteem dat aan de Nijl voorafging.

Langs de kust ligt el Alamein, de plaats waar Rommel tegen de Geallieerden vocht. Er zijn diverse begraafplaatsen en een oorlogsmuseum. Hier liggen nog 17,2 miljoen mijnen uit de Tweede Wereldoorlog in het woestijnzand. Jaarlijks vinden 150 mensen er de dood; zowel Engeland, als Duitsland en Italië weigeren mee te helpen aan het opruimen van de troep.

Siwa wordt alom geprezen als de mooiste en meest idyllische oase. Het best kun je er vanuit Cairo heen gaan met een 'public bus', een reis van 750 kilometer. Er zijn enkele beroemde archeologische bezienswaardigheden, zoals de oude burcht Shali uit de 13e eeuw, die is opgebouwd uit gedroogde modder en zout, khersef. Ook was er een beroemd orakel. In Maraqui, twee kilometer van Siwa vond de Griekse archeologe Souvaltzis in 1995 de tombe van Alexander de Grote. Hieraan wordt nu getwijfeld en de Egyptische Archeologische Dienst heeft verdere opgravingen daar verboden. Wij vonden bij Maraqui Miocene oesters en een zee-egel, en veel verdroogde, zeer holocene humane faecaliën.

Abu el Naga had een uitstapje naar de Qattara-depressie in gedachten. Deze depressie beslaat een gebied van 19500 kilometer, een oppervlakte meer dan de helft van ons land. De ontstaanswijze van deze en andere depressies is niet geheel bekend; eolische erosie speelt vermoedelijk een belangrijke rol. De grootste diepte is 134 meter. Op de bodem liggen uitgestrekte moddervlakten met zout water; grondwater uit de gehele regio stroomt hierheen.

Onze tocht voerde ons naar de Qara-oase, 120 kilometer ten oosten van Siwa. We verlieten hiertoe de officiële weg en gingen dwars door de woestijn. Dit is zeker niet zonder gevaar. Er zijn slechts weinig bewoonde plaatsen. In de jaren zeventig zijn hier twee Duitse wagens vast komen te zitten en de inzittenden zijn omgekomen. Daarom had Abu el Naga een tweede gids ingehuurd, de heer Gougis, een oude smokkelaar van 75 jaar die in het verleden regelmatig vanuit Libië naar Assyut was gelopen. Hij kende de omgeving beter dan wie ook. Als je hem alleen zou achterlaten, zou hij opgewekt naar de Bewoonde Wereld lopen. Het verhaal dat hij nog dagelijks wandelend naast zijn ezel 100 kilometer aflegde, kwam ons echter tamelijk ongeloofwaardig over. Wel geloofden we het verhaal dat Gougis indertijd de wagens met de omgekomen Duitsers had gevonden, omdat hij bepaalde details zich nog goed kon herinneren.

De stukken versteend hout.

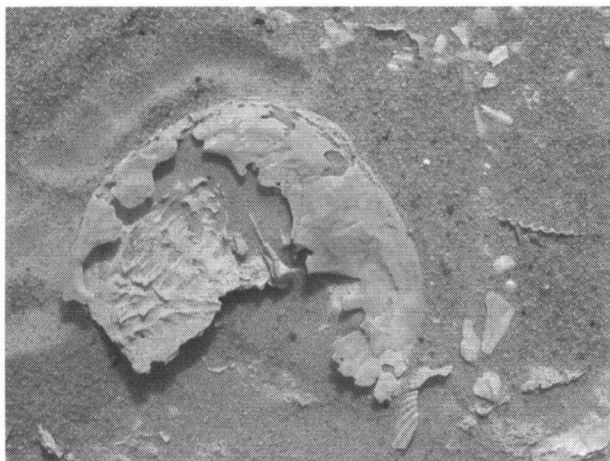
Halverwege dreigden we enkele malen weg te zakken in de modder. Toen we halverwege uitstapten, vonden we tot onze verrassing enkele Eocene haaientanden - we hadden gemeend dat de bodem uit oudere gesteenten zou bestaan. Beide gidsen waren naar een iets hoger gelegen plaats doorgereden en hadden verwacht dat we hen snel achterna zouden komen. Na een uur werden ze zeer ongerust, vooral Gougis. Abu el Naga had hem proberen te kalmeren door te zeggen dat we niet in zeven wadi's tegelijk zouden lopen, dat we wel degelijk van wanten wisten en zelfs al in Florida waren geweest.

Gougis verlangde uit te stappen op een ander punt. Tot onze verbazing ging hij met woeste bewegingen kruiden plukken. Volgens hem waren deze in gedroogde vorm goed om seksuele verlangens op te wekken. Na een paar uur wierp hij ze weer weg. Hij had zich bedacht dat zijn zonen (inmiddels ruim boven de 30), er van zouden kunnen roken en op het verkeerde pad geraken. Hij had trouwens goede adviezen wat betreft de libido. Zo zou zwarte peper een dempende werking hebben en hij ried het gebruik hiervan af. Ook moest je niet 's nachts met je vrouw onder een deken slapen want dat was slecht voor het beendergestel. Wij praktiseren dit advies al geruime tijd, konden we hem verzekeren.

We hadden door al deze uitstapjes teveel tijd verloren en

De picknick op de weg.

Clypeaster.

moesten in het donker terugrijden. Al is de weg verlaten en komt er slechts één keer per 4 dagen een auto langs, ook hier staan om de 50 kilometer politieposten. Een aparte ervaring vormde de picknick; de chauffeur wilde eerst eten. Op de weg werd een kleed uitgespreid en met gasbrandertjes werd een uitgebreide maaltijd bereid. Een dergelijke handelswijze is op de Nederlandse wegen in het algemeen ongebruikelijk.

Bij Siwa dagzomen op grote schaal Miocene lagen. Type-localiteit is de Marmaricaformatie bij de Noordelijke rotsen van de Siwa-oase (Tawadros, 2001, blz. 145). Door Gindy en El Askary worden drie eenheden ter plaatse onderscheiden; de bovenste zou rijk zijn aan bivalven en gastropoden. Onze hoop op deze gastropoden vervloeg echter snel; in de kalksteen zijn de schelpen opgelost, behalve die van pecten en oesters. Dat neemt niet weg dat er mooie fossielen liggen. We gingen naar de nabij gelegen locatie Bir Wahd, waar enige bronnen zijn, fraaie rotsen liggen en waar de Grote Zandzee begint. De rotsen zijn fossiele koraalriffen, afgewisseld door banken met oesters. De riffen moeten overweldigend zijn geweest, zowel in uitgestrektheid als in rijkdom aan koraalsoorten. Ze moeten de huidige riffen in de Rode Zee verre hebben overtroffen. Op bepaalde

plaatsen en laagvlakten is de *Clypeaster aegypticus* algemeen. Wind en zand hebben de blootgestelde schalen vaak glimmend gepolijst. De kalksteen is echter tamelijk hard en je kunt ze niet met de hand los werken. Het is trouwens verboden in de rotsen te hakken; dat er jeeps overheen rijden is van minder groot belang... Koraal, fossiel of recent, mag niet ons land in worden gevoerd, aan welk gebod we ons hebben gehouden.

Op dertig kilometer afstand zou veel versteend hout voorkomen waaronder palmhout. Volgens Gougis zou in Libië zelfs een plaats bestaan waar versteende palmbomen nog recht overeind staan. Helaas hebben we hier geen versteend hout gevonden. In Siwa kochten we een stammetje palmhout voor het ongelooflijk hoge bedrag van 350 pond, ongeveer € 45,-. Dit was de reden dat Abu el Naga ons bij het afscheid de domste en krankzinnigste mensen vond die hij ooit had ontmoet, maar tevens, haast ik me erbij te voegen, de wijste en verstandigste, van wie hij zeer veel had kunnen leren.

Op de terugweg wist Abu el Naga te vertellen dat er bij el Kharga veel versteend hout in de woestijn ligt. Van dit hout is in de Oudheid een weg aangelegd. In el Kharga is ook een huis van versteend hout opgetrokken. Na enig belen met zijn mobieltje kon hij de locatie aanduiden; dit is dicht bij een politiepost en een fosfaatfabriek. Het betreft erg afgesleten drijfhout dat grillige vormen heeft aangenomen. De ouderdom is mij niet bekend. Het is ons niet gelukt de fosfaatfabriek te bezoeken. Ze is overigens momenteel buiten gebruik. De fosfaatvoorkomens in de Kahr-ga en de Dakla Oase behoren tot de Duwi-Formatie en zijn afgezet in het Campanien. Ze zijn even oud als het fosfaat bij el Qusir, 100km ten zuiden van Hurgada (Hermina, M., 1990 in Said, blz. 275).

Het stammetje palmhout met een gewicht van 15 kilo leverde ons nog veel problemen op. Op de luchthaven van Hurgada tekende het zich op de beeldschermen van de douane duidelijk af en we werden als uiterst suspect beschouwd. Gelukkig was er ook een geletterde man die wist wat versteend hout was en we mochten uiteindelijk ongestoord doorlopen, met het stuk palmhout.

Alles overziend, waren vooral de laatste dagen van onze tocht een succes. Het is een fantastische ervaring de woestijn met een jeep te doorkruisen. Ook hebben we geen spijt van Abu el Naga. Het is een wonderlijke man, maar hij weet waar te maken wat hij belooft. Dank zij hem hebben we nergens meer conflicten gehad - voor ons een merkwaardige ervaring.

Degenen die ook van plan zijn een dergelijke safaritocht te maken, kunnen contact opnemen met Abu el Naga H. Gabrial, egyptoloog. Mob: (+2) 010-1240080 of (+2) 012-3772074.

Naschrift

Met gids Abu el Naga kan, mits hiervoor voldoende interesse bestaat, een meerdaagse excursie naar Wadi hitan, het Dal der Walvissen worden ondernomen. Voor een artikel hierover zie Grondboor en Hamer.

Het programma zou de volgende onderdelen kunnen omvatten: een bezoek aan het Geologisch Museum in Cairo; het Versteende Bos in Maadi; bezienswaardigheden in de Fayoom-oase; Wadi hitan; en de noordzijde van Birket Qarun.

Kosten zullen, behalve de vliegreis enkele honderden euro's bedragen. Hierbij zijn inbegrepen de overnachtingen en de reis per jeep. Bedacht moet worden dat er slechts beperkte verzamelmogelijkheden zijn. Uit Wadi hitan mogen GEEN fossielen worden meegenomen. Uitvoer etc. van fossielen geschiedt op eigen risico.

Literatuur

- Hermima, M (1990): The surroundings of Kharga, Dakhla and Farafra Oases. In: R. Said (Red.), The Geology of Egypt (259-292). Rotterdam: A.A. Balkema.
- Said, R (1990): Cenozoic. In: R. Said (Red.), The Geology of Egypt (451-507). Rotterdam: A.A. Balkema.
- Tawadros, E.E.(2001): Geology of Egypt and Libya. Rotterdam/Brookfield: A.A. Balkema.
- Vliet, H.J. van, 2004.- Wadi Hitan, het Dal der Walvissen Over Oerwalvissen in Egypte en de Evolutie der Walvissen. Grondboor en Hamer 58 (6), p. 141-147.

**Henk-Jan van Vliet. A. Tasmanstraat 41, 3531 GS Utrecht, email: h.van.vliet@atrecht.nl*